

УДК 347.441(477)

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДОГОВОРОМ ПЕРЕСТРАХУВАННЯ

Семенова К. Г.

***Кримський юридичний інститут Одеського державного університету
внутрішніх справ, Сімферополь, Україна***

Статтю присвячено дослідженню проблем цивільно-правової відповідальності за договором перестрахування. Аналізуються питання, пов'язані з встановленням природи цивільно-правової відповідальності, як правового наслідку порушення договору перестрахування. Окрема увага приділяється розгляду такої специфічної санкції, як відмова перестраховика від здійснення страхової виплати.

Ключові слова: порушення зобов'язання, цивільно-правова відповідальність, договір перестрахування, страхове відшкодування.

Найважливішою гарантією реалізації договору перестрахування є належне виконання сторонами такого договору зобов'язань, що впливають з нього. У випадку, коли зобов'язання не виконані або виконані неналежним чином, говорять про їхнє порушення. Подібні порушення здатні заподіяти значну шкоду. З метою запобігання таких порушень, а також усунення їхніх негативних наслідків установлена цивільно-правова відповідальність.

У процесі нормотворчої і правозастосовчої діяльності в області перестрахування вже накопичений певний досвід з позиції його практичного застосування. Певна увага приділяється законодавчому врегулюванню укладання договору перестрахування (Супрун Л.), менша – його виконанню (Гринюк О. В., Семеняка В. В.). І негативним є те, що залишається теоретично і практично не вивченим питання про відповідальність сторін. Недостатнє дослідження зазначеної проблеми і відсутність досвіду її застосування впливає не тільки на взаємовідносини сторін договору перестрахування, але і на негативне відношення до страхування в цілому.

Метою дослідження є чітке закріплення інституту відповідальності за договором перестрахування, що у свою чергу повинне стимулювати правомірну поведінку в перестраховальних зобов'язаннях та страхових відносинах взагалі.

Необхідно зазначити, що в спеціальних положеннях Цивільного кодексу (далі – ЦК України) про перестрахування (ст. 987) [1], а також у Законі «Про страхування» норми, що регулюють відповідальність сторін за договором перестрахування не закріплені. Однак, враховуючи, що договір перестрахування є самостійним видом договору страхування [2], сторони зазначеного договору можуть керуватися положеннями ЦК України, що встановлюють відповідальність у випадку невиконання або неналежне виконання страхового зобов'язання (ст. 991, 992), іншими нормами ЦК України, що встановлюють відповідальність за порушення зобов'язань (Глава 51), а також звичаєм, зокрема звичаєм ділового обороту (ст. 7). Крім того, при укладанні договору перестрахування сторони вправі в самому договорі врегулювати такі

умови, в тому числі права й обов'язки сторін, які не врегульовані актами цивільного законодавства (ст. 6 ЦК України). Так, сторони договору перестрахування вправі встановити відповідальність за такі порушення, за які чинне законодавство не передбачає якої-небудь відповідальності, або закріпити іншу міру відповідальності, відмінну від тієї, що за дане правопорушення передбачена законодавством.

Що стосується природи цивільно-правової відповідальності за невиконання або неналежне виконання перестраховального зобов'язання, то її встановлення неможливе без звернення до загальнотеоретичних положень правової науки щодо поняття цивільної відповідальності. Так, в юридичній літературі існують різні погляди на природу цивільно-правової відповідальності. Дуже часто поняття відповідальності ототожнюється з іншими поняттями, такими як: оцінка, обов'язок, примус, негативні наслідки, ризик, осуд, санкція тощо [3, с. 15]. Однак таке ототожнення, як правило, призводить до помилок і хибних висновків. Наприклад, важко погодитися з позицією Тархова В. О., який при визначенні поняття відповідальності виходить з того, що це обов'язок особи давати звіт у своїх діях [4, с. 7]. Проте загальновідомо, що обов'язок звітувати існує й тоді, коли поведінка особи бездоганна і, відповідно, немає місця для її відповідальності, яка настає лише при вчиненні правопорушення [3, с. 15]. Зовсім іншим є підхід Братуся С. М., який розуміє під юридичною відповідальністю будь-які застосовувані юрисдикційними органами примусові заходи впливу на правопорушника [5, с. 83]. Такий підхід дозволяє трактувати юридичну відповідальність широко і включати до неї всі примусові засоби впливу на боржника щодо спонукання до належного виконання його юридичного обов'язку. Добровільне ж виконання факультативного обов'язку з факту порушення зобов'язання за таких підстав не вважається юридичною відповідальністю. Ми підтримуємо твердження вчених, що такий підхід не враховує диспозитивних засад цивільного права і, зокрема, зобов'язального права [6, с. 190].

Ознаки цивільно-правової відповідальності є такими: це завжди відповідальність однієї особи перед іншою; це завжди майнова відповідальність; загальні розміри відповідальності повинні співпадати з розмірами заподіяної шкоди або завданими збитками [7, с. 309-312]. Ознакою цивільно-правової відповідальності також є й те, що остання є формою державно-примусового впливу на порушників норм права; вона застосовується до осіб, які вчинили правопорушення; застосовується лише вповноваженими державними органами; передбачає застосування лише тих санкцій, які є заходами цивільно-правової відповідальності [8, с. 80]. Отже, цивільно-правова відповідальність характеризується застосуванням до правопорушників певних заходів – майнових санкцій. У зв'язку з цим варто погодитися з думкою тих вчених-цивілістів, які визначають цивільно-правову відповідальність як санкцію за правопорушення, що викликає для порушника негативні наслідки у вигляді позбавлення суб'єктивних цивільних прав або покладення нових або додаткових цивільно-правових обов'язків [9, с. 14; 10, с. 58]. Головна риса відповідальності полягає в тому, що вона є санкцією у виді позбавлення правопорушника певного комплексу прав без одержання ним яких-небудь вигод і компенсацій [11, с. 479-480]. Такий підхід до цивільно-правової відповідальності застосовував і Пушкін О. А. [12, с.

431]. Звідси правовими наслідками порушення перестраховального зобов'язання слід вважати покладення на відповідальну за це сторону договору перестраховання додаткового обов'язку по відшкодуванню матеріальних збитків, сплатити неустойку або понести інші заходи майнового впливу, що передбачаються договором перестраховання. У той же час, використання поняття відповідальності через покладення на відповідальну сторону певних обов'язків досить часто (особливо при характеристиці страхових правовідносин) призводить до того, що деякі автори, в основному в економічній літературі, плутають дві зовсім різні категорії цивільного права: цивільну відповідальність і страхову відповідальність, під якою окремі теоретики страхування розуміють «обов'язок страховика (у нашому випадку перестраховика) з виплати страхового відшкодування» [13, с. 50]. Тим самим ототожнюють поняття обов'язку і відповідальності. Вченими-правниками вже неодноразово піднімалось питання про невідповідність зазначеного терміну суті вказаного явища [14, с. 52-53]. Таке помилкове використання термінології призводить до помилок, складає «методологічну небезпеку» [15, с. 479].

Перестраховик, сплачуючи страхову суму (страхове відшкодування), передбачену договором перестраховання не вчиняє правопорушення, а навпаки, виконує один зі своїх основних обов'язків, тобто така виплата «не є порушенням договору, а відповідно і відповідальністю за ним» [16, с. 141]. Виходячи з вищенаведеного, на нашу думку, необхідно для уникнення колізій використовувати у страховій науці і практиці терміни, що відповідають загальноприйнятим у цивільно-правовій науці, а термін «страхова відповідальність» вилучити з обігу, використовуючи в контексті визначення обсягу прав та обов'язків страховика (перестраховика, перестраховальника) поняття «зобов'язання страховика» чи «обов'язки страховика».

Повертаючись до негативних наслідків порушення перестраховального зобов'язання, що виникають у потерпілої сторони, слід зазначити, що ст. 611 ЦК України на такі випадки визначає певні правові наслідки, встановлені договором або законом. Зокрема, це припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору; зміна умов зобов'язання; сплата неустойки; відшкодування збитків та моральної шкоди. У Господарському кодексі (ст. 235) [17] (далі – ГК України) такі заходи іменуються оперативно-господарськими санкціями.

У той же час розглядаючи передбачені у ст. 611 ЦК України правові наслідки як різновиди санкції за порушення зобов'язань, вважаємо в межах цієї статті більш детально проаналізувати такий вид цивільно-правових санкцій припинювальної дії, що застосовуються за порушення умов договору перестраховання, як відмова перестраховика від здійснення страхової виплати. Так, відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 991 ЦК України яка диспозитивно застосовується до договору перестраховання, як самостійного виду договору страхування, несвоєчасне повідомлення страхувальником без поважних на те причин про настання страхового випадку дає страховикові право відмовити в страховій виплаті.

На нашу думку, норма, що закріплює за правом перестраховика відмову у виплаті страхового відшкодування перестраховальнику або зменшення його розміру у

випадку несвоєчасного повідомлення перестраховика про настання страхового випадку у договорі перестраховання як санкція не повинна застосовуватися.

Подібні наслідки несвоєчасного повідомлення страхувальником без поважних на те причин про настання страхового випадку мають своєю метою захист інтересів страховика, що хотів би сам провести розслідування страхового випадку. Для перестраховика факт неповідомлення його страховиком про страхову подію за основним договором страхування не настільки критичний, тому що він найчастіше ніяких прав на участь у розслідуванні страхової події не має. Щоб у нього таке право виникло, у договір перестраховання повинно бути включено спеціальне застереження. До того ж за договорами облігаторного перестраховання подібні повідомлення направляються лише за найбільшими збитками, а основна маса страхових випадків узагалі доводиться до відома перестраховика шляхом включення досить коротких інформаційних записів у бордеро. У той же час відмова у виплаті страхового відшкодування як засіб оперативного впливу (оперативна санкція) може бути передбачена у самому договорі перестраховання (ст.ст. 235-237 ГК). У такому випадку на перестраховальника покладається обов'язок довести факт настання страхового випадку та легітимність своєї вимоги. Доведення здійснюється з допомогою подання документів, перелік яких обов'язково повинен бути зазначений в договорі.

Отримавши від перестраховальника всі необхідні документи, перестраховик повинен здійснити виплату страхового відшкодування у всіх випадках, якщо немає підстав для відмови у його виплаті.

У практиці міжнародного перестраховання діє концепція, відповідно до якої перестраховик несе відповідальність за відмову у виплаті страхового відшкодування, якщо він не довів необґрунтованість або незаконність вимоги перестраховальника в страховій виплаті. Український перестраховальний ринок не завжди враховує зазначену концепцію, і найчастіше несумлінні перестраховики відмовляють у виплатах. Звідси вимагає законодавчого закріплення презумпція відповідальності перестраховика, якщо він не довів необґрунтованість або незаконність вимог перестраховальника в страховій виплаті.

Дослідивши питання відповідальності сторін договору перестраховання за порушення його умов, можна дійти висновку, що характер відповідальності сторін договору прямо залежить від належного виконання добровільно взятих на себе обов'язків. Відповідальність за договором перестраховання настає на загальних підставах, встановлених цивільним законодавством України. Правовими наслідками порушення перестраховального зобов'язання вважається покладення на відповідальну за це сторону договору перестраховання додаткового обов'язку по відшкодуванню матеріальних збитків, сплатити неустойку або понести інші заходи майнового впливу, що передбачаються договором перестраховання.

Перелік літератури

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Голос України.. – 12.03.2003. – № 45-47; 13.03.2003. – № 47-48.
2. Семенова К. Г. Договір перестраховання: проблеми теорії та практики: [монографія] / К. Г. Семенова. – Х. : ТОВ «Вид-во «Формат Плюс», 2009. – 240 с.

3. Никифорак В. М. Договір страхування відповідальності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / В. М. Никифорак. – К., 2002. – 223 с.
4. Тархов В. А. Ответственность по советскому гражданскому праву / В. А. Тархов. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1973. – 321 с.
5. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность. (Очерк теории) / С. Н. Братусь. – М.: Юридическая литература, 1976. – 216 с.
6. Цивільне право України: [курс лекцій]: У 6-ти томах. / [Р. Б. Шишка., Л. В. Красицька, В. В. Сергієчко і др.] / [за ред. Р. Б. Шишки]. – Х.: Еспада, 2005. – Т. 5.: Кн. 1. Загальні положення зобов'язального права – 224 с.
7. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов. – М.: Статут, 2001. – 411 с.
8. Іваненко Л. М. Цивільно-правові засоби захисту прав споживачів (покупців) / Л. М. Іваненко. – К.: Юмана, 1998. – 224 с.
9. Иоффе О. С. Ответственность по советскому гражданскому праву / О. С. Иоффе. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1955. – 331 с.
10. Шевченко Я. Н. Средства защиты в гражданском праве / Я. Н. Шевченко. // Советское государство и право. – 1977. – № 7. – С. 50-62.
11. Советское гражданское право / [под ред. О. А. Красавчикова]. – М., 1968. – Т. 1. – 519 с.
12. Гражданское право Украины: [учебник для вузов системы МВД Украины]: В 2-х ч. / [под ред. А. А. Пушкина, В. М. Самойленко]. – Х.: Ун-т внутр. дел; Основа, 1996. – Ч. 1. – 440 с.
13. Граве К. А. Страхование / К. А. Граве, Л. А. Лунц. – М.: Госюриздат., 1960 – 176 с.
14. Брагинский М. И. Договор страхования / М. И. Брагинский. – М.: Статут, 2000. – 174 с.
15. Лейст О. Э. Методологические проблемы юридической ответственности. Содержание (объем) понятия «юридическая ответственность» / О. Э. Лейст // Проблемы теории государства и права: [учебное пособие]. – М.: Проспект, 1999. – С. 479-480.
16. Агарков М. М. Обязательства по советскому гражданскому праву / М. М. Агарков. – М.: Юриздат, 1940. – 218 с.
17. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – № 19-20. – № 21-22. – Ст. 144.

Семенова Е. Г. Гражданско-правовая ответственность по договору перестрахования / Е. Г. Семенова // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2009. – Т. 22 (61), № 2. – С. 132-136.

В статье рассматриваются проблемы гражданско-правовой ответственности по договору перестрахования. Анализируются вопросы, связанные с установлением природы гражданско-правовой ответственности, как правового последствия нарушения договора перестрахования. Отдельное внимание уделяется рассмотрению такой специфической санкции, как отказ перестраховщика в осуществлении страховой выплаты.

Ключевые слова: нарушение обязательств, гражданско-правовая ответственность, договор перестрахования, страховая выплата.

Semenova K. Civil responsibility by contract of reinsurance / K. Semenova. // // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series: Juridical sciences. – 2009. – Vol. 22 (61), № 2. – P. 132-136.

In the article the problems of civil responsibility are examined by contract of reinsurance. Questions, related to establishment of essence of civil responsibility, are analysed, as a legal consequence of breach of contract of reinsurance. Separate attention is spared consideration of such specific approval, applied for violation of conditions of the contract of reinsurance, as a refuse of reinsure is in realization of insurance payment.

Keywords: neglect of contracts, civil responsibility, contract of reinsurance, insurance payment.

Надійшла до редакції 10.10.2009 р.